

Володимир Турчиновський

**ДАР ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА КАТЕГОРІЯ
МІЖСОБОВОГО СПІЛКУВАННЯ:
НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ В. ДОМОНТОВИЧА
"ДІВЧИНА З ВЕДМЕДИКОМ"**

У статті розглянуто деякі проблеми етики міжособового спілкування, зокрема проблему браку діалогічності, на матеріалі роману В. Домонтовича "Дівчина з ведмедиком". Діалогічність, фундаментальною основою якої є дарування та саморозкриття себе Іншому, може бути реалізована найкращим чином у сімейних стосунках. Наголошено на потребі відновлення традиційних сімейних цінностей задля моральної цілісності кожного окремого індивіда.

Ключові слова: *мотиви моральної поведінки, міжособове спілкування, відчуженість, дар, етика сімейного життя.*

Volodymyr Turchynovskyy. Dar as a category fundamentalnaya mezhlychnostnoho communication: on the materials novel V. Domontovych "Woman with myshkoy"

The article discusses the problem of the lack of dialogicity and interpersonal communication ethics based on the example of V. Domontovych's novel "The Girl with the Teddy Bear". Dialogicity which is structured on the concept of gift and self-giveness to the Other can be properly realized in the family relations. The author emphasizes the need for restoration of the traditional family values for the benefit of moral integrity of each individual person.

Key words: *motifs of moral behavior, interpersonal communication, alienation, gift, ethics of the family life.*

Владимир Турчиновский. Дар как фундаментальная категория межличностного общения: на материале романа В. Домонтовича "Девушка с мышкой"

В статье рассмотрены некоторые вопросы этики межличностного общения, в частности проблема отсутствия диалогичности, на материале романа В. Домонтовича "Девушка с мышкой". Диалогичность, фундаментальной основой которой является дарение и самораскрытие себя Другому, наилучшим образом реализуется в семейных отношениях. Подчеркнута необходимость восстановления традиционных семейных ценностей ради моральной целостности каждого отдельного индивида.

Ключевые слова: мотивы нравственного поведения, межличностное общение, отчужденность, дар, этика семейной жизни.

Українська сімейна статистика невтішна. Це означає, що стан сім'ї, державна політика щодо сім'ї, ставлення громадян до інституту сім'ї перебувають у критичному стані. Втішним є лише те, що певні спільноти та інтелектуали поступово починають усвідомлювати серйозність та загрозовість ситуації, що склалася у сімейній сфері, і, здається, виявляють зацікавлення до розмови про те, що колись називалося традиційними сімейними цінностями.

Статистика, однак, лише фіксує певний стан справ і не претендує давати пояснення подій, про які свідчить. Щоб збагнути суть та причини того, що сьогодні спостерігаємо в українській родині, ми повинні налаштуватися на філософське сприйняття світу, а це означає, що, поєднавши інтелектуальну відвагу із терплячістю та критичністю, крок за кроком йти вслід за пізнаною істиною.

Це дослідження розпочинаємо зі спроби окреслення того, що можна назвати “психологічним портретом” проблеми, яка глибоко проникла в саму серцевину багатьох сучасних сімей, роз’їдаючи та розчиняючи внутрішній сенс та значення сімейних стосунків, внаслідок чого вони починають здаватися архаїчними, непотрібними, а то й ворожими особовому єству. Цей “портрет” потрібний нам не тільки для того, щоб збудити тугу за цілком іншою картиною сімейних стосунків, але й для внутрішнього пережиття повноти, гармонійності та багатства міжособового спілкування, яке може подарувати сім’я кожному своєму членові, та його осмислення.

“Психологічний портрет” проблеми

Для ілюстрації проблеми, про яку йдеться в нашому дослідженні, ми скористаємося прикладом з української літератури першої половини ХХ століття. У 1928 році український письменник Віктор Домонтович опублікував роман про життя своїх сучасників під назвою “Дівчина з ведмедиком”. Не ставлячи собі за мету аналізувати художню та історичну цінність твору, зазначимо лише, що він є одним з найкращих зразків модерністської літератури, який заслуговує на статус класики. Натомість ми хотіли б звернутися до змістового наповнення роману, а саме до проблем, яких торкається автор у своєму творі. Для початку нагадаємо тезу, що її В. Домонтович вкладає в уста Зини, головної героїні роману:

Безневинність! Падіння! Безглузді й затуркані слова... Вони не

наші, й для нашого покоління вони не властиві. Наші бабусі, коли старовинним романам вірити, може й мали деяку рацію так думати й говорити. Як описується в цих романах, дівчину, що родила дитину, ганьбили; батьки проклинали її й, проклявши, божеволіли, а вона в одчай йшла на річку, шукала ополонку і в ополонці з дитиною на руках топилася. Тепер така ошукана дівчина йде в суд і в суді вчиняє позов про аліменти” [2, с. 75].

О, так! Зина однозначно не рекомендує нікому, хто потрапив у подібну ситуацію, вибирати ополонку. Ополонка – це маніфестація власної слабкості та невміння піднятися над умовностями, традиціями та суспільною думкою про роль та призначення жінки. Нестерпна психологічна напруга народжується з усвідомлення свого перебування у суперечності з тим, чого вимагає моральний закон чи традиція, – з одного боку, та небажання або й невміння самоствердити себе, відкинувши та переступивши через закони і традиції, як сказала би нам Зина, – з іншого. І божевілля батьків, і ополонка, що приймає їхню дитину, – це втеча в нікуди і невміння слабких стати володарями власного існування. В душі багатьох сучасних психотерапевтичних практик, Зині навіть на гадку не спадає думка про каяття та прощення як можливий варіант загоєння душевної рани та відновлення втрачених міжособових стосунків. Переступити через те, що сталося, і забути про це – ось дорога, гідна сильної і вільної жінки.

Ідея свободи чи вивільнення жінки, як, зрештою, і чоловіка, в розумінні Зини, вимагає, щоб кохання та шлюб, любов та сім'я були визнані не лише несумісними, але й взаємоворожними за своєю суттю та взаєморуйнівними. Саме тому з її уст злітають такі слова:

“На твою думку, – каже Зина, – дівчина, що покохала, має взяти шлюб і стати заміжною жінкою. А для мене кохання є спосіб звільнитись од шлюбу, одруження, родини – всього, що зв'язує й може зв'язати мене і волю. Я хочу бути вільною й залежати в своїх вчинках від себе й нікого більше” [2, с. 125].

Абсолютним пріоритетом стає свобода власної волі, яка, на думку Зини, кристалізується і маніфестує себе у двох коротких словах “я хочу”. “Я хочу робити те, що я хочу робити”, – говорить вона [2, с. 123]. Сама можливість і здатність хотіти, а отже і насолода, подарована свободою хотіти будь-що, стає тим, що детермінує її хотіння. У такому випадку питання про те, чого хотіти, поступово втрачає сенс. Важливо не те, чого я хочу, а те, що я хочу. Основним мотиваційним чинником виступає не предмет бажання, а саме бажання знову і знову вправлятися у власному хотінні і переживати задоволення від усвідом-

лення цілковитої незалежності власних бажань від будь-яких зовнішніх принципів, правил, законів, норм, звичаїв та цінностей. “Я хочу щось заради пережиття самого хотіння (живу задля того, щоб хотіти)”. Це нагадує ситуацію, коли хтось намагається переконати інших, що він дихає заради того, щоб дихати, або їсть заради того, щоб їсти, а не заради того, щоб жити. Тобто дивиться на дихання чи на споживання страви як на щось самодостатнє за своїм призначенням (живу, щоб їсти і дихати) і не помічає, що і одна, і інша дія розкивають своє остаточне значення лише в контексті підтримання людського життя.

Пірнувши в глибини власного “я хочу” та повністю віддавшись йому, ми покидаємо світ традиційних цінностей і виринаємо у світі цілком іншому, де все вимірюється нашим “я хочу”. Таким чином, ми, здавалося б, знайшли спосіб, як переступити через усе, що могло сковувати нашу волю та обмежувати її. Ми піднялися, говорячи мовою Ніцше, понад сферу морального добра та зла, щоб відкрити у собі царство абсолютної свободи. Все, здавалося б, чудово, якби не одна деталь. Ціна такого “визволення” – занпащення власного “я”, яке цілком поглинається хотінням, стає залежним від нього, і зрештою повністю підпорядковується йому. Світ, в який потрапляє така людина, є нічим іншим, як проекцією її бажань, і про свободу у такому світі ми можемо говорити лише як про сваволю власних бажань. Зина інтуїтивно відчуває, що стається, коли відділити відповідальність від свободи або, скажімо так, “очистити свободу” від відповідальності. Кожен, хто намагається це вчинити, заглядає у прірву небуття. Та саме цього вона, здається, і прагне: відчутти на собі холодний подих пустоти, сподіваючись, що, зрікшись та відкинувши усе, вона опанує себе і світ. Жити зі свідомістю пустоти, безбарвності та ілюзорності світу – ось справжній виклик для Зини:

“Можна дійти до останньої межі, що далі лишатиметься провалля, діра, нічого, і все ж таки не гадати про самогубство. Отруїтись – це млявість, це для слабких душ. Я б гордувала собою, коли б мене ви-старчило тільки на таку пошлість... Умерти що? Умерти легко! Хіба ми не бачили на власні очі, як умирають і убивають? Ні, треба не себе вбити. Зумій усе знищивши, жити цим” [2, с. 143].

Динаміка “зумій усе знищивши, жити цим” різко відрізняється від християнського “зерно мусить вмерти, щоб жити”. І справді, мова йде про дві цілком відмінні за своєю суттю динаміки особового існування. В одному випадку особа намагається підпорядкувати собі усе і зрештою знищити усе непіддатливе її волі, а в іншому випадку вона служить світові і готова віддати за нього життя. Перша динаміка – це

динаміка духовного страждання та самоуярмлення, а друга – динаміка духовного розкріпачення, звільнення і зрештою – торжества життя.

Зина живе за законами динаміки першого типу – це стає зрозумілим, коли ще раз вслухаємося в її слова про те, що для неї “кохання є спосіб звільнитись од шлюбу, одруження, родини – всього, що зв’язує й може зв’язати...” її волю. На її погляд, шлюб та сімейне життя є нічим іншим, як кайданами, що назавжди прикували один до одного чоловіка та жінку, цілком позбавивши їх свободи дії та самовизначення. Їй здається, що тільки кохання може розірвати ці кайдани шлюбного обов’язку та взаємної відповідальності. Ця думка – наскільки приваблива, настільки ж оманлива – успішно дожила і до наших днів. Незбагненим залишається тільки те, як можна думати, що кохання, яке за своєю сутністю є відповіддю на гідність, красу, доброту, мудрість іншого, може звільнити того, хто кохає, від служіння тому, кого він кохає.

“Щоб доповнити змальований нами “психологічний портрет” проблеми сімейних стосунків, звернемося до іншого характерного епізоду в романі Домонтовича. Головний герой, намагаючись розгадати загадку своїх стосунків із Зиною, мимоволі розпочинає розмову про шлюб з випадковою супутницею в трамваї дорогою додому.

Не пам’ятаю вже з якого приводу, розмовляючи в трамваї, ми натрапили на тему про шлюб. Вона сказала:

– Я не припускаю, щоб жінка зраджувала чоловіка.

Я запитав:

– А чоловік?!

– Чоловікові можна.

– Чому так?

– Потрібно, щоб хтось, хоч один, оберігав родинне вогнище. Оберігати його належить жінці.

Я подивився на неї; вона подивилася на мене. І після павзи, тоном задуму, що в ньому було щось патетичне, вона, міркуючи, додала:

– Але я не думаю, щоб родинне вогнище тепер взагалі було потрібне.

Це сказала жінка, що має дитину. Твердження її були побудовані із тонким розрахунком, щоб остаточний висновок знищив усі попередні, з категоричною позитивністю висловлені, думки. Вона проповідувала вірність, вогнище, родину, непорушність усталених зв’язків: вона з огидою одкидала зраду. І ні в що з того не вірила” [2, с. 127–128].

Погляди цієї випадкової супутниці головного героя є чудовою ілюстрацією Зининих переконань: родинне вогнище є лише формою, позбавленою будь-якого змісту. Слова про вірність та непорушність

родинних стосунків зринають з її уст за інерцією традиції. Вона і не вірить у те, що говорить, і не бачить жодних цінностей у подружніх стосунках.

Підсумовуючи, можемо сказати, що причинами кризи сімейних стосунків є нерозуміння природи міжособових стосунків, хибна абсолютизація власної свободи, намагання інструменталізувати кохання та небажання відкривати власне покликання у служінні іншому.

Коротко про філософію дару

Що можемо відповісти Зині, а разом з нею і багатьом нашим сучасникам, для яких шлюб та сімейні стосунки мають характер музейних експонатів? Збагнути суть шлюбних стосунків зможе лише той, хто відкриє для себе глибину та багатство міжособових стосунків, що їх народжує любов між чоловіком і жінкою. Пригадаймо собі чудові слова апостола Павла:

“Любов – довготерпелива, любов – лагідна, вона не заздрить, любов не чваниться, не надимається, не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла; не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою; все зносить, в усе вірить, усього надіється, все перетерпить. Любов ніколи не переминає” (1 Кор. 13, 3-8).

Може, ці Павлові слова – просто мрія, казка про щось цілком нереальне та недосяжне для нас? А може, це просто вигадка, втіха для слабких людей, нездатних переступити межі людських умовностей? Ні, і ще раз ні! Щоб зрозуміти, про що говорить апостол, скористаймося одним із документів Другого ватиканського собору – Душпастирською конституцією про Церкву в сучасному світі (“*Gaudium et spes*”): “Людина хоча й є єдиним сотворінням на землі, яке Бог забажав заради нього самого, не може до кінця зреалізувати себе, окрім як через щире дарування себе самої” [3, с. 525]. Якою б досконалою не була людина (Бог забажав створити її заради неї самої ж), її буття не є довершеним, не реалізується у повноті, аж поки вона не вплете у своє життя динаміку прийняття дару та дарування.

Коли ми говоримо про дар як фундаментальну категорію, що визначає суть міжособового спілкування, то виходимо із розуміння діалогічного контексту, в якому перебуває людська особа. Будь-яка спільнота, і зокрема сім'я, починає занепадати, коли в її житті щезає момент діалогічності, а натомість кожен прагне жити, так би мовити, монологічно. Діалогічність щезає там, де співрозмовники хочуть чути лише самих себе, прислухатися лише до себе і втішатися своїми власними словами, думками і діями.

Сім'я за своєю суттю творить унікальну нагоду для діалогу, а отже, для участі всіх членів сім'ї у міжособовому даруванні. Щоб народилася любов, потрібна зустріч з Іншим. Щоб любов жила, плодом зустрічі повинен стати дар визнання краси і гідності Іншого. Щоб зустріч двох стала спільною стежиною до вічності, дар кожного з них повинен бути прийнятим і стати нагодою для вдячності і любові у відповідь.

"Благословенна трудність родини у тому, що це місце, де кожен з нас нечувано близько підходить до найважливішого персонажа нашого життя: до Іншого," – пише С. Аверінцев [1, с. 84]. Кохання, якого шукає Зина, а з нею і величезне число наших сучасників, не може принести нічого, окрім гіркою та гнітючого розчарування і невдоволення, бо воно скероване не на Іншого, а на себе. Зинине життя наповнюється болісною і смертельною суперечністю, яку породжує прагнення "нечувано близько" підійти до Іншого, а водночас залишатися нечувано далеко від Іншого, замкнувшись у власній іманентності та себелюбстві.

Життєва драма Зини трагічно вплелася у долі багатьох українських родин та сімей і стала одним із найсерйозніших викликів для нашого суспільства. Якщо хтось спробує переконати нас, що сьогодні не на часі філософські роздуми про стан родини (бо життя вимагає рішучих практичних кроків), то дозволю собі з цим не погодитися. Наш філософський діагноз не тільки ставить собі за мету виявити корені проблеми і під тим оглядом є передумовою успішних практичних дій суспільства і держави, але також є нагодою та ще одним кроком до повнішого самоусвідомлення людиною власної особовості та діалогічності, які можна зреалізувати лише "через щире дарування себе самої".

Література:

1. Аверинцев С. С. Брак и семья. Несвоевременный опыт христианского взгляда на вещи (Лекция, прочитанная 20 июля 1996 года, Москва) // Православная община. – 1997. – № 41. – С. 82-99.
2. Домонтович В. Дівчина з ведмедиком: Роман; Болотяна лукроза: Оповідання та нариси [Текст] / В. Домонтович. – К. : Критика, 2000. – 415 с.
3. Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі "Радість і надія" (Gaudium et spes) // Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації. – Львів: Свічадо, 1996. – С. 499-619.

Рецензент: доктор філософських наук, професор, проректор з навчально-наукової роботи Національного університету "Острозька академія" **П. М. Кралюк**